

Акимбек кызы Айгерим

**1980-ЖЫЛДАРДАГЫ КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕР
(Ш. Дүйшеевдин мисалында)**

Акимбек кызы Айгерим

**НЕКОТОРЫЕ ЗАДАЧИ КЫРГЫЗСКОЙ ПОЭЗИИ 1980-ГОДОВ
(На примере Ш. Дүйшеева)**

Akimbek kyzy Aigerim

**SOME OF THE TASKS OF THE KYRGYZ POETRY 1980
(For example, Sh. Duisheev)**

УДК: 1/-29

Бул чакан макалада 80-90-жылдардагы кыргыз поэзиясы жөнүндө азыноолок сөз кылынып, анын ичинде ошол жылдары эң активдүү иштеген акын Ш.Дүйшеевдин ырлары талдоого алынган.

Негизги сөздөр: поэзия, ыр, публицистика, искусство.

В этой небольшой статье разговор о поэзии 80-90-х годов, в том числе о проведенном мной анализе поэзии одного из ярких поэтов того времени Ш.Дүйшеева.

Ключевые слова: поэзия, песни, публицистика, искусство.

In this article we will talk about poetry of 80-90th years and my analysis of poetry about one of the greatest poets in that time Sh. Duisheev.

Key words: poetry, song, publicitics, art.

Коомдогу улуу бурулуштун таасири менен ар бир адамдан жаңылануу талап кылынат. Кечээ биз туу туткан урагыс улуу идеяларыбыздын көбү төгүндөлдү. "Бөрк ал десе баш алган" саясаттын чыныгы жүзү ачылды.

Мындай маселелерге ар бир калемгер адам кайдыгер карабашы керек. Маселеге түздөн-түз кийлигишип, чечишпесе дагы ага үн кошуп, пикир улап, жеке чыгармачылыгы аркылуу чагылдырып турганы шарт. Жазуучунун тагдыры менен таалайы өз жеринде, өз эли, өз мекенинде болот эмеспи. Мекени менен мекендеш эли кандай кыйынчылыкка, кандай тагдырга, кандай күнгө туш келсе, жазуучу да дал ошону, болгондо да эки эселеп башынан өткөрөт.

Кайра куруу башталып, анын жүрүшүндө айкындуулук, сөз эркиндиги, ой пикирлердин ар кылдуулугу акырындап калыптанып, мурдагы тоталитардык бийлик органдарынын көптөгөн тарыхый окуяларды, коомдук кубулуштарды көркөм чагылдырууга тыюу салуусунан арыла баштаганда эми чыгармачылык азаттыкка жол ачылып, мындан ары көркөм сөз өнөрү дүркүрөп өсөт деген ишеним уялаган эле. Рухий боштондукту толтуруш үчүн жазуучулар, сынчылар жапатырмак катуу киришишкен. Эркиндик желбиреген туу болуп көтөрүлгөн.

Ошол 80-жылдардагы басма сөз бетинен кыргыз поэзиясы кандай өнүгүп жатат деген суроого Кыргыз эл акыны С. Эралиев мындайча жооп берет: «Биздин поэзиянын азыркы абалы бир орунда турган сыяктуу. Изденип тырышып жатат, бирок табылгалар аз, көбүнчө жок. Бирок бул «тыныгуу» убактылуу деп сооронсок болот» [1].

Ал эми Б. Сарногоев ушул эле суроого минтип жооп берет: «Кыргыз поэзиясы прозасына караганда төмөнкү деңгээлде өнүгүп жатат. Саны көп сапаты жок. Акындардын саны арбыды, бирок акын эмес бардыгы...» [1] деген ойлорду айтса, буга карама каршы ойду Ж. Мамбеталиев, М.Тойбаев билдирет. «Бүгүнкү поэзия дымып калды, токтоп калды» деп, туура эмес пикирде жүрүшөт. Азыркы кыргыз поэзиясы жогорулап баратат.

Ар кыл адамдар болгон сыяктуу пикирлер да бири-бирине окшобой ар башка болот эмеспи. Биз буга жогоруда күбө болдук. Эми кайра куруу, айкындык, тездетүү, поэзиянын милдеттери дегенди кыргыз жазуучулары кандай кабыл алды, мына ушуга токтолсок.

Сынчы агайыбыз Кеңешбек Асаналиев мындай дейт: «Кыргыз жазуучусу үчүн кайра куруу, жаңылануу бир жагынан күтүүсүз болсо, бир жагынан түшүнүксүз да болду, аздектелген идеялардын кыйрап түшүшү, жапжалгыз чындык деп кабылдаган ишенимдин кызылдай калпка айланышы, адеп-ахлак нарктарынын кайрадан жаралышы, акценттердин алмаштырылышы, кечээ эле мүмкүн эмес, жок көрүнүштөрдүн бүгүн кайрадан турмушка келиши, кайрадан жаралышы, айтор ушунун баары кандайдыр бир жаңы ишенимдерди пайда кылса, бир жагынан коопсуздандырбай да койбоду. Ушундан улам учурда кыргыз жазуучусу кайдан эмнеден баштарын, кай тарапка багыт алаарын билбей пауза абалында турабы деп ойлойм» [2].

Ал эми акын С. Эралиев: «Жаңыча ойлоо деген бул түздөн түз жазуучулага тиешелүү. Ал үчүн изденүү, азыктануу, жанга жай бербей иштөө керек [3] дейт. Мурунку Советтер Союзунда болгон ошол кайра куруу же айтылуу «перестройка» кыргыз журтчулугун да жандап өтүп кеткен жок. Союздун тутумунда болгондуктан, кыргыз эли да эл көргөн кайра курууну көрүп, анын жамандык, жакшылыгын башынан кечирди.

Жогоруда айтып өткөндөй кайра куруу менен көтөрүлгөн кыргыз тилинин мамлекеттик тил болушу, жер бөлүштүрүү, базар экономикасы деген жаңылыктар болду. Поэзияда да ушул тил, базар экономикасы, кыргыздын асыл-нарктары, жер сатуу сыяктуу негизги идеялар көтөрүлгөн. Ошондой эле кайдыгерлик, ташбоордук, мерестик, ыймансыздык. Мына ушундай кыргыз элине, кыргыз журтчулугуна

өөн учураган көрүнүштөрдүн ашкерелениши, ошол учурдагы поэзиядан курч көрүнөт.

Ошол 80-жылдары калайык журтубузга таанымал болгон, өлкөбүздө болуп жаткан жана болуп өткөн кырдаалды, абалды курч, так берген кемчилик-катачылыктарды ачуу чындыкка сугарылган ырлары менен журтчулугубузга жеткирип турган акыныбыз, ошол кездеги жаш акыныбыз Шайлообек Дүйшеевдин чыгармачылыгына кайрылып, кыргыз поэзиясынын ошол учурдагы багытын чечмелегенге аракет кылып көрөлү. Компартиянын талаптарын бийлик башчылары кара өзгөйлүк менен пайдалангандыктан, партиянын беделди түшүп, баркы кетип, элге жаман көрүндү. Мурун партиянын катарына өтүү өзүнчө кадыр баркты билдирсе, кийинчерек партияга өтүүнү каалагандардын саны суюла баштады. Мурунку кадыры жок, партияга өтүү үчүн ак эткенден так эткен мурунку инсандар кайда? Ш. Дүйшеев өзүнүн "Партия менен сүйлөшүү" деген ырында ушул суроону берет:

"Айкындык, кайра куруу дегендерден баштап өзүң Башында калайыктын турсаң дагы Ишенбей түйшүгүнө, Азабыңа, Ишенбей Ильич берген атагыңа Эмне үчүн күндөн күнгө катарына Келгендер азайууда?" [5] деп суроо салат да жана ушул суроосуна акырында өзү жооп кылып:

«Күрөш керек!
Калк сынына толук үчүн,
Кайра баштан сен доорундун СЫЙМЫГЫ
да АР НАМЫСЫ жана АКЫЛЫ болуш үчүн
Кайра баштан
Күрөш керек!" [5]

деп компартия сага да умтулуу, жаңылануу керек деген ой менен аяктайт.

Чындыгында совет мезгилинде маданият ишмерлеринин чыгармачыл эркиндигинин көз карандысыз ой жүгүртүүлөрүн, рухий турмуштагы демократияны баалаган эмес, тескерисинче демократияны кан буугандай токтоткон. Ошентип коомдун өзөгүнө, адамдардын ар тараптуу өнүгүшүнө эбегейсиз зыян келтирген. Партиянын атына жамынып алып көп инсандарыбыз, партиянын күчү, сүрү менен бийлик жүргүзүп турушту. Жогору жакты карап, милдеттенмелерди кабат-кабат кылып алып, планды ашыгы менен аткарууга кылган аракеттери Ш. Дүйшеевдин "Компартиянын соңку тарыхынан" деген ырында [6] ошол кайра куруудан кийин саясий чөйрөдө кандай өзгөрүүлөр болгону, 25 жыл бою өкүм сүрүп келген компартиянын доораны бүтүп, саясий абал өзгөргөнү айтылат. Ошондой эле "Жаңы тарых" деген ырда бул ой улантылат да:

"Кайра куруу шамалы согуп турат
Кайран ЦК карачы солуп турат

деп партиянын доору бүткөнүн айтып келип, ошол кездеги өкмөт башчыларынын колунан бийлик кетип бара жатканын көркөм сүрөттөйт:

"Апас менен Апасамат акебиздин,
Басмайылы баратты үзүлгөнү

"...Билинбестен таңга маал аэропортко
Академик Акаев келип конду..." [5]

Ошентип кыргыздын тарыхында алгачкы президент Аскар Акаев бийликке келди.

Шайлообек Дүйшеевдин биз токтоло турган кийинки ырларында акындын ичине батпай, сыртка чыгууга жол издеген ойлорун окуй алабыз. Анын ошол мезгилдин талабына шайкеш келген ырларынын дагы бири "Эне тилин унуткандар" деп аталат.

"Тил жоголбойт

Жоголсо, жоголот дил

Уулун дагы

Кызың да жоголот бил!" [5]

деген саптарынын кыргыз тили кылымдардан бери жашап келген кыргыз эли, ушул биздин шалаакылыгыбыздан, куру намыстыгыбыздан, өзүбүздү басынтып, өз эне тилибизде сүйлөгөндөн туялып, жерип, орус тилине өтө качканыбыз чынында уят иш. Бул ырда дилинде, жүрөгүндө өз элине, мекенине болгон сүйүүнүн жоктугунан тилиңди да жерип жатасың деген ой камтылат. Кыргыз деген сезим канында сокпосо, анда сенин келечегиң жок, уул-кызың, келечек муунун өлүмгө дуушар болот деген таамай ой көркөм чагылдырылат. Баарын билем деп көтөрүлгөнү менен эне тилиңди билбегенден кийин баары бекер.

"...Билебиз деп төштөрүн каккан менен билбегендер өз тилин кыргыз эмес!

"...калкын чанган, калкынын тилин чанган хан болсо да кыргыздын баласы эмес! [5]

деген тыянак чыгат ырдын соңунда.

Сенек деп аталган мезгилдеги дагы бир көңүл ооруткан мүчүлүштүк кыргыздардын кыргыздыгын жоготушу, жер-суу аттарынын жапырт орусчаланышы:

" Кыргыз жери кыргызча эмес

Малиновка, Калиновка, Ивановка

Кыргыз жери кыргызча эмес,

Пакровка, Ново-Российска, Молозавод

Кыргыз жери кыргызча эмес

Михайловка, Ключевка, Конезавод" [5]

дегендей, Дүйшеевдин "Кыянаттык" деген ырында негизги ой кантип эле ушул кыргыздын арасынан айыл кыштактарга ысымын калтырууга татыктуу иш кылган бир атуул чыккан жок деп зар какшайт.

"Көрүнгөңгө калпакты белек кылып,

Көрүнгөңгө колду биз булгаладык" [5]

деген үзүндүдөн, кыргыз элинде кыз берген жер, куда-сөөгүнө баш кийим кийгизбейт деген салт бар. Баш кийим белек кылуу, баш бергенге барабар деп эсептелгендиктен, кыргызды бейчеки эле баш кийимди белек кыла бербейт. Бирок акыркы убактарда калпак кийгизип, чапан жабуу салтка айланып бараткандыгын жактырбаганын көрөбүз.

Горбачевдук кайра куруу күпүлдөп турган чакта, тээ 85-жылдары кыргыз журтчулугунда абдан популярдуу болуп кеткен "Кайдыгерлик" жөнүндө айтпай кетүүгө болбос. Ошол кезде "Шайлообектин атынан Момбек жүрдү" [7] деп Шайлообек ага өзү айткандай, "Кайдыгерлик" эл тарабынан жылуу ка-

был алынган болчу. Обону да жазылып калгандыктанбы, элге сиңип кеткен. Баардыгына көз жумуу, бюрократия, кайдыгерлик коомдо өкүм сүрүп турган. Мурункудай улууну, кичүүнү сыйлоо жакшынакай салттарыбыз жоголуп, ар ким өзү менен, өз жыргалчылыгы менен алек. Жанында бирөө өлүп жатабы, эмне болуп жатат, эч кимдин иши жок. Фрунзенин эстелиги борбор шаарыбыздын дал борборунда көз жоосун алып турса, ак тандай акыныбыз Токтогулдун эстелиги жер менен жер болуп турганына жаның кейийт. Башкаларга кеткен каражат, башкаларга кеткен таш кыргыздын өзүнүн инсандарына келгенде жетпей калабы? Башкасы аз келгенсип Кочкорду «Кочкорка» деп, Токмокуту “такмак” деп, баарысынан жан кейиткени жада калса кыргызды кыргыз дебей «киргиз» дегендерди курч сынга алат. Биз өзүбүздү өзүбүз жерип, кайдыгерлик ал тургай ооруканага чейин жетип, адамга өмүр улоочу ак халатчандарыбыздын кайдыгер мамилелеринен канчалаган наристелер чарчап калып жатканын сүрөттөйт. Акын «Кайдыгелик» ырында жогорудагы проблемаларды окурмандын жүрөгүнө октой тийгидей курч чагылдырып келип, ырдын аягында мындайча абалга кантип, эмне үчүн деген суроолорго мындайча жооп берет.

“...Чөнтөгүн кабат-кабат болгон менен
дүйнө жарды,
дүйнөн жарды,
дүйнөн жарды...”[8]

Жан дүйнөнүн жардылыгынан, бөксөлүгүнөн кайдыгерлик күчөп чегине жетти. Эгерде жүрөгүндө мекенге, элге, жерге деген сүйүү толуп-ташып, агылып-төгүлүп турса, андай жүрөктө кайдыгерликке орун жок болот эле. “Бирөөнү жөк көрүү да анча жаман эмес, бирок кайдыгер болуу коркунучтуу” деп таамай айтылган сөз бар эмеспи. Анткени жек көрүп жаткан киши ошол нерсе тууралуу ойлонот, жек көрүү сезимине жол берет, ал эми кайдыгер адам баары бир, эч нерсе аны ойлонтойт дагы. Ага эмне болсо баары бир...

Шайлообек Дүйшеевдин ырларынан кайра курууну кош колдоп кубаттап, “Кайра курууга рахмат, мүдөөбүз аткарылды” деген маанайды да, “кайра куруунун кереги жок болчу” деген каршылыкты да байкай албайбыз.

Ага Караганда, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын ээси Анатай Өмүрканов ырларынан эмоцияга берилгендикпи айтор, дароо эле:

“Там-туң баскан демократияны
Танк талкалап тамырынан кыябы?!
...Укугунду уруп дагы ойнобой
дардаңдайбы дагы МВД, КГБ?
...Кашайгырга каршылыгым көрсөтүп
КПССтин катарынан чыгамын” [9].

деп «ардактуу партиядан» чыкканга чейин кайыл болуп жаңы коомдун кызыкчылыгын коргойт.

Акындын: “өз элимде, өз элимде
Эне тилин жарабайт деп
Жарабайт деп өкмөт тилге
Келекелеп кемсинткенге

Кантип чыдайм, чыдайм кантип” [10] деген ыр саптарынан адилетсиздиктен күйүп,

“Өз тилибиз өзүбүзгө
Тоо, көл менен сүйлөшүүгө
буйрубаса жашап не бул өмүргө
...Куруган дүйнө”, - деп каңырыгы түтөйт.

Чынында эле, башкасы башка анан ушул жок дегенде өз тилиңди сактап кала албагандан кийин, тирүүлөй өлүк болуп, болбосо маңкурт болуп жашагандан көрө өлгөн жакшы эмеспи. Башка акындар сыяктуу эле Анатай Өмүрканов дагы кыргыз элинин кадырлуу буюмдарына аяр мамиле кылсак кантет деген ойду айткысы келип:

Калпакта - кут,
Комузда - кыргыз билген
жыргал барын алар билбей
белектешет буюмду ыйык...
Комуз, калпак кул болгондой
карайт мени жашын сыгып.

Акындын түрк, кыргыз тилинде чыгуучу «Заман Кыргызстан гезитине» деген ырында бул жаны гезитти куттуктап, биз мурун орустар менен биргелешип, газета-журнал чыгарып жүрүп кийин орустар токтомдун үстүнөн токтом чыгарып жатып, кыргыз тилин муундуруп, басып кеткен, “сүткө оозун күйгүзгөн айранды үйлөп ичет” болуп чочулап турам, учкашкан соң убал-соопко карабай орустарга окшоп сызга отургузуп кетпегиле:

Кыргыз басып келген, келген далай жолду.
Тарых билет, отко күйдү, музга тоңду.
“Ини аткарат агасынын айтканын деп” - деп
Кийин муштум көрсөтпөсөң болду, болду...
...Бир кезекте жарамсыз деп кыргыз тилин
Кезитинен түртүп салба билип, билбей...

деп аяктайт. Бул ырда көрүнүп тургандай, кыргыздын башынан эмнелер гана өткөн жок, жамандыгы да, жакшылыгы да болду, ошондуктан эскертип коёюн дегендей азыр жакшы, тууган, ага болуп иштешип жатып кийин сен да үстөмдүк кылба, баштан сылап, ага болуп жатып бүгүн, эртең кайра баарын унутуп, четке түртүп салба деп баягы эле кыргыз эли үчүн жан тартат. Анткени кыргыздын канына сиңген момундукту акын жакшы билет.

Ошентип, бул макалада Ш.Дүйшеевдин кайра куруу мезгилиндеги популярдуу болгон кээ бир ырларын адабий анализге алууга аракет жасадым.

Колдонулган адабияттар:

1. Поэзия жөнүндө сөз. Кыргызстан маданияты, 1988, 12-17-март.
2. Асаналиев К. Жаңыча ойлонуу жана кыргыз жазуучусу. Кыргызстан маданияты. 1988. 1-декабрь.
3. Эралиев С. Поэзия жөнүндө сөз. Кыргызстан маданияты, 1988. 17-март.
4. А. Токтакунов. Поэзия жөнүндө сөз» Кыргызстан маданияты, 1988, 17-март.
5. Дүйшеев Ш. Арабадагы ыр - Б., Кыргызстан, 9991. 130 б.
6. Эшимканов М., Иманалиев К., Аскар Акаев. Алматы 1993. 59-б.
7. Дүйшеев Ш. “Жаңы тарых” Арабадагы ыр. - Б., 1999, 187 б.
8. Өмүрканов А. Күндөгү так. - Б. Кыргызстан. 1995. 6-7 б.
9. Өмүрканов А. Жан кесе. - Ф., Адабият. 1991. 16-бет.

Рецензент: к.филол.н., доцент Исаева С.Н.